

Terug naar een productief

‘De’ stad en ‘het’ platteland, een stedenbeleid en een plattelandsbeleid, voedselproductie of wonen... als het gaat over de relatie tussen stad en platteland spreekt men vaak in nevenschikten of tegengestelden. Toch zijn stad en platteland in Vlaanderen – en de typische functies die eraan zijn verbonden – zowel vanuit de hedendaagse ruimtelijke realiteit als vanuit historisch oogpunt niet noodzakelijkerwijs onverenigbaar. De ontwikkeling van stad en land gaat sinds mensenheugenis hand in hand. De Pilotprojecten Productief Landschap – een initiatief van de minister-president, de Vlaams Bouwmeester en het ILVO – zetten een nieuwe stap in die intense wisselwerking.

landschap

FILIP BUYSE [MAAT-ONTWERPERS]
 JOACHIM DECLERCK [ARCHITECTURE WORKROOM BRUSSELS]
 STEFAN DEVOLDERE [TEAM VLAAMS BOUWMEESTER]
 ELKE VANEMPTEN [INSTITUUT VOOR LANDBOUW- EN VISSERIJONDERZOEK (ILVO)]

Historisch verstrengelde roots

Het Vlaamse landschap maakt deel uit van de rivierendelta van de Rijn, de Maas en de Schelde. Overal ter wereld vormen zulke delta's de gebieden met de meest vruchtbare landbouwgrond. Tegelijk zijn ze een bijzonder interessante plek voor haven- en handelsactiviteiten. Op de vruchtbare deltagronden troepen dus veel mensen samen, in steden en metropolen. Ook in Vlaanderen groeiden sinds de Middeleeuwen gehuchten, dorpen en steden langs en tussen de rivieren. Een constante was daarbij de wisselwerking met het productieve landschap: de bodemkwaliteit en waterlopen bepaalden waar specifieke gewassen intensief konden worden geteeld; en die teelten bepaalden dan weer welke stedelijke economie er kon floreren. Het landschap en de stad zijn vanuit dat oogpunt nooit tegengestelden geweest. Ze bouwden gezamenlijk mee aan de welvaart van deze regio. Vlaanderen is dus sinds de 12de eeuw in belangrijke mate verstedelijkt dankzij de nauwe verbanden tussen stad en platteland. Door ons landschap echter steeds meer sectoraal te behandelen, wordt die natuurlijke band vandaag steeds minder evident. Landbouw, maatschappij en beleid sporen niet langer samen, maar staan in een spanningsveld tegenover elkaar. Om competitief en gezond te blijven in een lokale of mondiale markt, moet de landbouwer voortdurend innoveren en investeren. Daarbij wordt hij geconfronteerd met een reeks ambitieuze doelstellingen die door verschillende beleidsniveaus (zowel Europees als regionaal) op de landbouwbedrijven worden geprojecteerd. Die doelstellingen gaan zowel over de landbouwactiviteiten zelf, als over hun relatie met milieu en maatschappij. Als derde partij in die gespannen verhouding is er de mondige medeburger, die vaak een andere visie heeft op het landschap. Waar omwonenden het landschap meestal zien als een kwalitatieve woonomgeving en recreatieruimte, leeft de landbouwer van de intensieve productie op datzelfde veld.

Globalisering en verlinting

De voedselproducent en de consument delen dus niet langer hetzelfde perspectief. Sterker nog, een directe lokale band tussen beiden is vandaag meer uitzondering dan regel. De landbouw is uitgegroeid tot een economische sector met een productie- en distributienetwerk op wereldschaal. Eerder dan in een regionale markt, zitten vele landbouwbedrijven vertakt in een wereldwijd

agro-business-complex: een geheel van bedrijven die inzetten op intensieve teelt, voedselverwerking, distributie, enzovoort. Ze zijn één van de schakels in een voortdurend wijzigende, mondiale landbouweconomie. Terwijl sommige Vlaamse landbouwbedrijven zich hebben opgewerkt tot koploper in deze globale voedingsindustrie, doet ook een ander type landbouwbedrijf het vandaag steeds beter: de producent die via specialisatie terug aanknopings vindt met de lokale consumenten. Kortom, om zich een eigen plek te verzekeren en een leefbare bedrijfsactiviteit uit te bouwen, moet een landbouwer voortdurend investeren in specialisatie of intensivering.

De stijgende vraag naar voedsel staat ook niet los van de toemende verstedelijking van de wereld. Elke dag moeten niet alleen 15.000 extra stedelingen worden gevoed, diezelfde stedelingen hebben ook woningen nodig en zetten zo druk op de beschikbare ruimte en op de landbouwgronden. Verstandig omgaan met de voedselproductie en -verdeling in een stedelijke omgeving, blijkt een cruciale en mondiale opgave. En dat is zeker zo in het dicht verstedelijkte Vlaanderen. De droom van het landelijke wonen heeft hier geleid tot een gerafeld tapijt van linten en verkavelingen, tussen en rond de dorpen en steden. Het gros van de Vlaamse landbouwbedrijven bevindt zich in de onmiddellijke nabijheid van die verspreide bewoning, met de nodige frictie tot gevolg. Doordat er steeds minder, maar steeds grotere, landbouwbedrijven zijn, zet dat proces van vermenging zich ook steeds verder: leegstaande hoeses worden door koopkrachtige burgers tot woning getransformeerd. Als we de voorspelde bevolkingsgroei in Vlaanderen – van zes naar zeven miljoen inwoners tegen 2050 – op eenzelfde manier blijven huisvesten, dan wordt de druk op het productielandschap onhoudbaar.

Hefboom in een groen stedengewest

De landbouwproductie en de verspreide bebouwing delen dus één en dezelfde ruimte. Toch ontwikkelen ze zich eerder als parallelle werelden en volgens verschillende visies. Landbouwbedrijven willen moderniseren of van schaal vergroten om hun verworven positie binnen de uiterst competitieve landbouweconomie te behouden of te versterken. De bedrijfsvoeringsprocessen volgen de logica van een mondiale landbouweconomie en zijn daardoor steeds minder afgestemd op de capaciteiten van het landschap of op een draagvlak bij de burgers. Vandaag blijken bijvoorbeeld de effecten van bepaalde landbouwactiviteiten

VIJF WERKVELDEN

1

HERBESTEMMING

Het aantal landbouwbedrijven neemt systematisch af. Heel wat niet-agrarisch economische functies vestigen zich in voormalige landbouwdoornen. Bovendien staat een deel van het landbouwpatrimonium leeg: stallen zijn verouderd, hoeves onbruikbaar. Hoe kan het beschikbare landbouwpatrimonium een zinvol antwoord bieden op de voortdurende vraag naar ruimte in het landschap? En hoe kan de productieve landbouwgrond daarbij gevrijwaard worden?

2

SCHAALSPRONG

Om rendabel te blijven, groeit een economisch gezond landbouwbedrijf in schaalprongen. Een verdubbeling van de productie per investeringsronde is geen uitzondering. De invloed daarvan is ook in het Vlaamse landschap zichtbaar. Welke ruimten en concepten kunnen groeikansen bieden, zonder de landschappelijke kwaliteit te hypothekeren? Hoe kan een uitbreiding winsten opleveren voor het landschap? Hoe kunnen we het maatschappelijk draagvlak voor die uitbreidingen vergroten?

3

KRINGLOPEN

Zowel vanuit ecologisch als economisch oogpunt kan het voor een landbouwbedrijf interessant zijn om beter om te gaan met zijn energie-, afval- en materiaalkringlopen. Op welke manier kunnen landbouw, verstedelijking en industrie deel uitmaken van een geïntegreerde aanpak, waarbij bijvoorbeeld de afvalstromen van de ene intelligent worden hergebruikt als grondstof voor de ander?

4

WATER

Water is voor iedereen belangrijk en klimaat-scenario's voorspellen extremere weersomstandigheden. In de toekomst zullen we rekening moeten houden met hogere overstromingsrisico's, mogelijke watertekorten en droogte. We zullen dus anders moeten omgaan met waterconsumptie en -beheer. Welke rol kan landbouw opnemen in deze waterproblematiek, zowel voor eigen als voor andere activiteiten en gebieden?

5

LANDBOUWPARKEN

De nabijheid van de stad hoeft geen belemmering te zijn voor de duurzame ontwikkeling van de landbouw. Door gebiedsgerichte samenwerking kunnen ook kleine percelen worden benut, landbouwers worden verenigd, en consumenten en producenten dichter bij elkaar gebracht. Kan landbouw functioneren als een stedelijk programma? Hoe kunnen we een stedelijk landbouwlandschap vormgeven? En wat zijn in Vlaanderen de mogelijkheden voor agroparken?

op de waterkwaliteit onwenselijk en onhoudbaar. Of krijgt een landbouwer met ontwikkelingsplannen af te rekenen met het aanzwellend verzet van een immer groeiend aantal burens. De logica van de hedendaagse landbouwbedrijfsvoering is bij de burger vaak ongekend en onbegrepen, en de landbouwactiviteit zelf verliest haar natuurlijke band met de landschappelijke structuur. Het draagvlak voor de verdere ontwikkeling van de landbouw brokkelt daardoor af — zowel bij de natuur als bij de mens. Het actieve Vlaamse landbouwareaal bedraagt volgens recente studies ongeveer 685.000 hectare, wat overeenkomt met ongeveer de helft van de totale oppervlakte van Vlaanderen. Op de gewestplannen is zelfs 55 procent van Vlaanderen als landbouw-

gebied ingekleurd, en op economisch vlak is de landbouw- en de voedingsindustrie in Vlaanderen verantwoordelijk voor meer dan 11 procent van de export (in 2012). De landbouwsector is dus een grote én dynamische ruimtegebruiker die een cruciale rol kan spelen in de noodzakelijke opwaardering van de open ruimte in Vlaanderen. Op vele plaatsen zijn landbouwers, burgers en overheid reeds op zoek naar nieuwe samenwerkingsvormen en gedeelde winsten. Ze ontdekken en testen mogelijkheden om stapsgewijs te bouwen aan een hedendaags landschap dat een synergie opzoekt tussen de natuurlijke systemen, de eigen productiviteit en de kwaliteit voor wonen en recreatie. De landbouw heeft dus op verschillende vlakken een grote impact

op de kwaliteit van onze leefomgeving. Als we de voedselproductie ook in de toekomst een centrale plaats willen blijven geven binnen onze gedeelde ruimte, zullen we op zoek moeten gaan naar manieren om de bestaande spanningen om te zetten in synergie. Zo kan de landbouwproductie zich in dit dicht bebouwde landschap profileren als een belangrijke en ambitieuze speler die er mee voor zorgt dat productie, energiedelen, natuur, recreatie, biodiversiteit en vergroening de open ruimte ondersteunen en ontwikkelen, eerder dan ze te verdelen en eenzijdig op te eisen. Een 'productief landschap', met andere woorden, zoals dat werd beschreven door André Viljoen in *Continuous Productive Urban Landscapes*: 'Productieve landschappen zijn open ruimten — groot of klein, stedelijk of landelijk — die zo beheerd worden dat ze ecologisch en economisch productief worden en maatschappelijke meerwaarde opleveren.'¹

Pilootprojecten Productief Landschap

Om de mogelijkheden en kernen van een dergelijk 'productief landschap' in Vlaanderen op te sporen en uit te testen, hebben minister-president Kris Peeters en Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen samen met het Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek, het Departement Landbouw en Visserij en Ruimte Vlaanderen de Pilootprojecten Productief Landschap opgezet. De projecten richten zich specifiek op de open ruimte als domein van de landbouw- en voedselproductie, en willen interessante wisselwerkingen opzetten tussen landbouw, maatschappij en beleid.

¹ Aangepast van Viljoen, A. (ed.), *Continuous Productive Urban Landscapes. Designing Urban Agriculture for Sustainable Cities*. Architectural Press, 2005.

Einde februari 2014 werd een oproep gelanceerd voor projecten die de ontwikkeling van de landbouw weten te koppelen aan een kwaliteitsvol landschap en aan een sterk draagvlak bij de burger. Architecture Workroom Brussels en Maat-ontwerpers voerden ter voorbereiding een verkennend onderzoek dat vijf mogelijke werkvelden opleverde als insteek voor de oproep. Ze gaan in op herbestemming, de schaalprong binnen landbouwbedrijven, het inzetten van kringlopen, een duurzaam en gecoördineerd waterbeheer en het potentieel van landbouwparken in Vlaanderen (zie kaderstuk).

Nog tot 21 augustus worden landbouwers, landbouwbedrijven of samenwerkingen tussen landbouwactoren gezocht die op een vooruitstrevende manier een koppeling willen maken tussen bedrijfsvoering, de maatschappelijke en ruimtelijke context en beleid. De vijf geselecteerde kandidaten krijgen een ontwerp-team, projectregisseur en de nodige deskundigen toegewezen op maat van het project, om zo tot een onderbouwd masterplan te komen. Het instrument Pilootprojecten wil op die manier een concrete omkadering bieden via een budget voor masterplanning en begeleiding en een ondersteunend ruimtelijk verguningsbeleid, telkens af te toetsen per project. In elk van de vijf trajecten wordt de ruimtelijke impact van landbouwinnovatie bestudeerd, verbeeld en uiteindelijk op het terrein uitgevoerd. De pilootprojecten moeten zo real-time laboratoria zijn die onder meer testen hoe landbouw in Vlaanderen opnieuw kan functioneren als motor van een vernieuwende maatschappelijke en ruimtelijke evolutie. Ruimtelijke coproductie tussen sectoren is daarbij geen optie maar een noodzakelijke voorwaarde.

Meer info en een uitgebreide brochure zijn te vinden op www.productieflandschap.be